

Marx'tan Sonra Komünizm*

The Economist

Sovyet komünizmi 20. yüzyılın sonlarına doğru çöktüğünde, hiç kimse bu çöküşün teknik teferruat sebebiyle vuku bulunduğunu söyleyemezdi. Daha kapsamlı veya daha yüz kızartıcı -ahlâkî, maddî ve entelektüel bir çöküşten daha kapsamlı- bir çöküş tahayyül dahi edilemezdi. Komünizm, tebasına zulmetti, onları fakirleştirdi ve on milyonlarcasını öldürdü. On yıllar boyunca Sovyetler Birliği'nde ve onun uydusu ülkelerde komünist doktrinin ilân edilmiş hedeflerinin zikredilmesi -eşitlik, sömürüden kurtulma, hakikî adalet- yalnızca acı gülüşlere yol açtı. En sonunda, heykeller alaşağı edildiğinde, Karl Marx'ın heykelleri de Lenin ve Stalin'in heykelleri gibi zillet içinde ortadan kaldırıldı. Komünizm pratik olarak da teori olarak da reddedildi; komünizmin şampiyonları da, entelektüel kurucuları ve topluma uyumsuz yöneticileri de bir kenara fırlatılıp atıldı.

Batı'daki, muhakemeleri Marx'dan ilham almış bir sistemde yaşamış olmak tarafından örselenmemiş insanlar, çoğu zaman daha da tarafsız bir görüşü benimsemiş noktaya geldiler. Bunlar, Marx'ın yanlış anlaşıldığını düşünmeye meylettiler. Düşündüler ki, Doğu Avrupa ve Sovyet komünizmi Marx'ın düşüncelerini çarpıtmasaydı, bu geri topraklarda olan şeyler, bizi olduğu kadar Marx'ı da

dehşet içinde bırakırdı. Oralarda olanlar Marx'ın fikirlerinin geçerliliğini azaltmaktaydı.

Gerçekten, Marx'ın birçok konuda haklı olduğu iddia edilir -kapitalizmdeki yanlışların birçoğu hakkında, meselâ globalleşme ve uluslararası piyasalar hakkında, iş halkası hakkında, iktisadın fikirleri şekillendirmesi hakkında-. Övgüler devam eder: Marx uzak görüşlüydü. Her açıdan Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki (ve Çin, Kuzey Kore ve Küba'daki ve her nerede uygulandıysa oradaki) komünizmi çöpe atın. Fakat, lütfen Marx'ı aynı muameleye tâbi tutmayın.

Adama Hakkını Verin

Bu ihtimalin (Marx'ın aynı muameleye tâbi tutulması ihtimalinin) çok az olduğu görülmektedir. 1999'da BBC bir dizi kamuoyu araştırması yaptı, insanların milenyumun en büyük insanlarını isimlendirmesini istedi. Aynı yılın Ekim ayında, Berlin Duvarı'nın çöküşünün onuncu yılının dolduğu günlerde, BBC insanların "en büyük filozof" tercihini açıkladı: Karl Marx. Einstein, Marx'ın hemen ardından, ikinciydi. Newton üçüncü, Darwin dördüncüydü. Devlet tarafından finanse edilen BBC, "20. yüzyıl boyunca diktatörlüklerin (Marx'ın) orijinal fikirlerini

çarpıtmasına rağmen, bir filozof, bir sosyal bilimci, bir tarihçi ve bir devrimci olarak Marx'ın çalışmaları akademisyenlerin çalışmalarından daha fazla saygı görmektedir” demektedir. BBC en azından ikinci noktada haklıdır: Marx hâlâ saygı görmektedir.

İtiraf edilmeli ki, kendi başına bir bilimsel çalışma alanı olarak Marx'ın siyasî ve ekonomik teorisi zirvedeki günlerini geride bırakmıştır. Bugün itibariyle Marx'ın im ettiği, gerçekten kastettiği veya muhtemelen kastettiği şeylerin çoğu (kesin değilse de) makul derecede tartışılmıştır. Fakat, hayret verici derecede bol temel kaynaklar arasında (ortasında) gevşeyen faaliyetler Marx'ın devam eden entellektüel etkisinin iyi bir ölçüsü değildir.

Marx hakkında yazılmış, üniversite öğrencilerine ve uzman olmayanlara yönelik kitaplar Batı Avrupa'da ve ABD'de hâlâ çok miktarda satın alınmaktadır ve devamlı yeni kitaplar ortaya çıkmaktadır. Meselâ, Verso bu konudaki tartışmaları hızlandıracak olan, London School of Economics'de iktisat profesörü Meghnad Dessai'nin *Marx'ın İnti-kamı* adlı kitabını yayınladı. Dessai, Marx'ın yanlış anlaşıldığını ve bu büyük adamın zannedildiğinden çok daha haklı olduğunu iddia etmektedir. Ağustos ayında, Oxford University Press, Jonathan Wolff'un *Why Read Marx Today?* adlı eserini yayınladı. Bu kitap da hoş bir okuma. University College London'da profesör olan yazar, siyaset felsefesinin maharetli bir aydınlatıcısıdır. O da kitabında Marx'ın yanlış anlaşıldığını ve onun çoğu zaman sanıldığından daha haklı olduğunu ileri sürmektedir.

Meşhur tarihçi, (Komünist Parti) yaşadığı sürece Komünist Parti'nin nâdim olmayan üyesi, Eric Hobsbawm'ın yeni yayınlanan hatıraları da bahsedilmeye değer. Bu kitaba

tepkiler (kitap hakkındaki tetkikler) karışık; fakat gerçekte hepsi kitaba saygılıydı ve yazarın sebatkâr entellektüel çabasında hayran olunacak çok şey bulmaktaydı. Hobsbawm da Marx'ın yanlış anlaşıldığını ve filozofun genellikle gösterilen itibardan daha fazlasını hak ettiğini iddia etmekteydi.

Marx sosyalizme nispetle nerede duruyorsa, Adam Smith de, karşılaştırmalı olarak daha üstün bir ekonomik sistem olan kapitalizme nispetle orada durmaktadır. Amazon.com'da ve diğer kitap satıcılarında yapılan araştırmalar Marx hakkında yazılan kitapların Smith hakkında yazılan kitaplardan beş ila on kat fazla olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin okuma listelerinde yapılan incelemelere göre, ekonomi fakültelerinde -Marx'ın kendini ilk önce ve en fazla iktisatçı olarak gördüğü hatırlanırsa- Smith en fazla ilgi gösterilenler arasında yer almaktadır. Sosyal bilimlerin diğer alanlarında ise durum tam tersidir. Eserlerinde ekonomiden fazlası bulunmasına rağmen, tahmin edeceğimiz gibi, Smith, diğer sosyal disiplinlerde nadiren ele alınır; buna karşılık, Marx'tan ve takipçilerinden kurtulma imkânı yoktur. Marx'ın süregelen geniş etkisi, özellikle modern ekonomi ile tuhaf bir şekilde bir ilgisinin olmayışıyla karşılaştırıldığında, çok dikkat çekicidir.

Bu nasıl izah edilebilir? Marx'ın yazılarında -eğer varsa- değerli ne kalmıştır? Marx'ın kendisini anlaşılır kılmakta ciddi zorluklarının olduğu göz önüne alındığında, bunun, cevaplanması kolay bir soru olmadığı açıktır.

Evet, Marx Bir Marksistti!

Marx, arzu ettiğinde, pervasızca, birinci sınıf vecizeler üreten zorlayıcı bir yazardı. *Komünist Manifesto*'nun (1848) kapanış cümleleri haklı bir şöret kazanmıştır: “İşçilerin zin-

cirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Dünya işçileri, birleşin.” Marx, aynı zamanda, histerik küfürler üretme konusunda gıpta edilecek bir kabiliyete sahiptir. *Kapital*'in (1867-94) bir yerinde araştırmasının konusunu meşhur bir ifadeyle şöyle orta koyar: “Ölü emek, vampire benzer şekilde, canlı emeği emerek yaşar ve daha çok emdikçe daha çok yaşar.” Marx'ın değer teorisi, ona inanırsanız, yalnızca unutulmaz değil, aynı zamanda çok zekicedir. Marx, istediği vakit kendisini fevkalâde parlak bir şekilde ifade edebilmekteydi

Mamafih, Marx şaşkıncı derecede donukluk ve nüfuz edilemez bir komplekslik seviyesine ulaşma kapasitesine sahipti. *Kapital*'in ilk sayfalarını okumaya çalışın (ilerleyen sayfalarda bu fikirler daha anlaşılır hâle gelir.). Marx, bilimsel çalışmalarında, kendisinin adlandırdığı gibi, “jargon”u, kapasitelelerini vurgulamak için terimlerin altını çizerek ve onların manalarını istediği gibi değiştirerek, şaşkıncı ölçüde altüst etti. Sisi artıracak şekilde, Marx'ın 1844'te inandıklarıyla 1874'te inandıkları muhtemelen aynı değildi; tek kalıcı şey, onun, söylediği şeylerin her zaman mutlak doğruya tekabül ettiğine ve daha önce söylediği şeylerle tutarlı olduğuna dair inancıydı. Ve, *Manifesto* ve *Kapital*'in üç cildinin ikisi dâhil Marx'ın yayınladığı her çalışma ya Fredrich Engels tarafından edit edilmişti ya da Engels onlarda ortak veya perde arkasındaki yazardı. Bu yüzden, Marx'ın “Marx” diye anladığı şeyi Engels'den ayırmak kendi başına bir ihtisas meselesidir.

Yine de, dört şey hâlâ çok önem arzetye ve bir çok şey bu dört şeyden türeye görünmektedir. Bir: Marx, toplumların, yararlı, uzun dönemli tahminler (öngörüler) yapmaya yeterli, basit ve tümüyle kuşatıcı hareket kurallarına (kanunlarına) tâbi olduğuna inandı. İki: Marx, bu konuların, eko-

nomik karakterli olduğuna, yâni topluma şekil verenin, daha doğrusu topluma şekil veren tek şeyin “maddî üretim güçleri” olduğuna inandı. Üç: Marx, bu kanunların, kendilerini, değişmez şekilde, tarih sona erene kadar, sınıfların sınıflara karşı amansız mücadelesi biçiminde tezahür ettireceğine inandı. Dört: Marx, tarihin sonunda sınıfların ve devletin (ki tek amacı egemen sınıfın menfaatlerini temsil etmektir) yeryüzünde cennetin yolunu açmak için ortadan kalkması gerektiğine inanmıştı.

Öyleyse, Batılı yorumcuların iddia etmeyi sevdiği gibi, Sovyet tipi komünizm hangi bakımlardan bu inançlardan bir sapmadır? Esas itibariyle söylenen (tâbiri mazur görün) Rusya'nın yarıta hatalı çıkış yaptığıdır. Marx'ın hareket kanunlarına göre, toplum, feodalizmin üretim güçlerine hizmet etmekten ziyade onları sınırladığı/engellediği noktada (ki bu noktaya kadar üretim güçlerine hizmet etme işlevini üstlenmektedir) feodalizmden kapitalizme geçer/ilerler. Daha sonra, bu sefer kapitalizm, aynı şekilde, sosyalizme, pro-leterya diktatörlüğüne yol verir -kapitalizmin üretici potansiyeli tamamen kazanıldıktan ve bundan dolayı artık kapitalizmin varlığının devamı maddî yeterliliğe hizmet etmekten ziyade onu engellemeye başladıktan sonra. Fakat, Rusya, doğrudan doğruya feodalizmden sosyalizme geçmiştir. Bu çok hızlı olmuştur. Marx (yaşasaydı) Lenin'e bunun işe yaramayacağını söylemiş olurdu.

Marx gerçekten bunu mu söylerdi? Hiç şüphe yok ki Lenin kendisini Marx'ın gerçek bir takipçisi olarak gördü ve bunun için her sebebe sahipti. On dokuzuncu yüzyılın sonu itibariyle, sosyalist düşünce bölünüyordu. Marx'ın hareket kanunları yanlışlanıyordu. Kapitalizm hâlâ gelişmekteydi: Kâr oranlarında, kapitalizmin sonunu işaret edecek düşmenin işaretleri yoktu. Çalışan sınıf oy

verme hakkını elde etmekteydi. Refah devleti şekillenmekteydi. Fabrikalardaki şartlar iyileşmekte ve maaşlar/ ücretler asgarî geçim düzeyinin çok üzerine çıkmaktaydı. Bütün bunlar Marx'ın kanunlarına aykırıydı.

Bu gelişmeler yüzünden sol parçalanıyordu. Bir tarafta kapitalizme daha insanî bir yüz/ çehre kazandırabileceğini düşünen reformcular ve sosyal demokratlar, diğer tarafta, Marx'ın sisteminin, daima, mantığına – ve, hayatî şekilde, evrimci karakterinin tersine devrimci karakterinin öne çıkartılması suretiyle- sadık kalacak şekilde geliştirilmesinin ve yeniden ifade edilmesinin mümkün olduğuna inananlar vardı.

Marx hangi tarafta yer alırdı? Devrimin mi yoksa reformun mu? Vampirin yok edilmesi gerektiği görüşünde ısrar eder miydi? Yoksa, kibarca, daha az kan emilmesini isteyerek, bir reformcu mu olurdu? İkinci ihtimal daha zayıf görünmektedir. Marx bir bilim adamıydı, fakat aynı zamanda bir fanatik ve bir devrimciydi. Tabiatının (bırakın muhalifleri, yoldaşlarla bile) uyuşmaya/ uzlaşmaya elverişli olmaması patolojikti. Yayımlanan son kitabı olan *Manifesto*'nun 1882 Rus baskısına yazdığı önsözde Marx, Rusya'daki bir devrimin “Batı'da gerçekleşecek devrimin bir işareti olacağını ve her iki devrimin birbirini tamamlayacağını” umduğunu belirtti. Eğer öyleyse, pre-kapitalist karakterine rağmen, Rusya “komünist gelişmenin başlama noktası olarak hizmet görebilirdi”. Lenin yumuşak başlı uzlaşmacıların değil, ustanın düşüncelerine sâdik olduğuna haklı olarak inandı.

Gulag'dan Başka

Sovyet komünizmi Marx'ın fikirlerine uygun olsa veya uygun olmaya çalışsa bile, bu, Marx'ın düşüncelerinin tamamını kınamaya yeterli olmayacaktı. Marx, hâlâ, bazı şeyler-

de, muhtemelen önemli bazı şeylerde, haklı olabilirdi.

Marx'ın düşüncesinin kimi yönleri etkileyicidir. Mamafih, onun global bir piyasanın doğuşu hakkındaki çeşitli sözleri –“Marx geleceği önceden bildi” görüşünün favori delili –aslında bunun en iyi örnekleri değildir. On-dokuzuncu yüzyıl bir globalleşme çağıydı ve Marx bunun farkına varan çok sayıda kimseden biriydi. Geride bıraktığımız otuz yılda hızlanan global bütünleşme yalnızca Marx'ın yaşadığı dönemde çok canlı biçimde vuku bulmakta olan ve daha sonra 1914'te kesintiye uğrayan bir trendin yeniden canlanmasıdır.

Marx kapitalizmin muazzam üretici gücünü tahayyül etmekte daha orjinaldi. O, kapitalizmin, icadı, şimdiye kadar tahayyül edilmemiş ölçüde teşvik edeceğini gördü. Marx, dev şirketlerin (onun keşfettiği biçimde olmasa da) dünya endüstrilerine hükmedeceğini söylemede haklıydı. Ekonomik çevrimlerin (cycles) önemini (bunların sebep ve sonuçlarıyla ilgili görüşleri yanlış olmasına rağmen) haklı olarak vurguladı..

Marx'ın vurguladığı merkezî paradoks-kapitalizmin muazzam üretim gücünün, daha sonra komünizm tarafından izlenecek sos-yalizmi hem madden mümkün hem mantıken mecburî kılarak kapitalizmin sonunu getireceği- yanlış çıktı. Buna rağmen, Marx, haklı olarak, kapitalizmin dünyanın şartlarını nasıl değiştireceğini diğer yazarlardan daha açık bir biçimde hissetmiş olduğunu iddia edebilir. Ve bu, en azından imrendirici bir saygıyı gerektirir: Marx'ın düşüncesinin şaşırtıcı menzili ve heyecanı.

Fakat, gerçek hâlâ bakıldır: Marx'ın kendisi için en önemli olan meselelerde yanlış olması. Sisteminin gerçek gücünün ileriye görebilmesi (predictive) olduğunu iddia etti ve bütün kehanetlerinde yanlış. Kapitalizmle

ilgili görüşü hakkında, Marx'ın sadece zamanlamada yanlışlığı, kapitalizm kendi macerasını tamamladığında, yani son durakta, Marx'ın haklı çıkacağı iddia edilebilir. Fakat, bu şekilde ifade edildiğinde, bu argüman, Marx'ı haklı çıkarmaya yönelik diğer birçok argüman gibi, yanlışlanması mümkün olmayan bir argümandır. Böyle olması onun doğru olduğunu göstermez. Problem, bu bakışın sınıf kavramını dışlamasıdır. Bu akıllıca bir ihmaldir, çünkü "sınıf", anlamını kaybedecek kadar belirsizleşmiş bir kavramdır. Bununla beraber, sınıf çatışması Marksist dünya görüşünün vazgeçilmez bir parçasıdır. Onsuz, kapitalizm bile durgunluğa veya gerilemeye girer, alışılagelmiş için gerekli mekanizma kaybolur.

Sınıf savaşı Marx'ın sine qua non'udur (olmazsa olmaz). Fakat, sınıf savaşı, bir zamanlar var olmuş idiyse bile, artık sona ermiştir. Bugün Batı demokrasilerinde yöneticileri kim ve ne kadarlık bir süre için seçer? Hükümetlere şirketlerin nasıl regüle edileceğini kim söyler? Şirketlerin nihai olarak sahipleri kimlerdir? Emeklerinin kiralanmasını bekleyen işçiler ve proleterya. Ve bu, Marx'ın en çok küçümsediği şeylere rağmen değil, onlar sayesinde böyledir: Özel mülkiyet, liberal siyasî haklar ve piyasa. En önemli olan noktada Marx bundan daha yanlış olmazdı.

Prensipte Haklı

Bununla beraber, Marksist düşünce kendilerinin Marksist olduğunu iddia eden gittikçe azalan sayıdaki insandan çok daha fazla sayıda insan üzerinde tesirli olmaya devam etmektedir. Emek değer teorisi ve diğer Marksist ekonomik analiz araçları entelektüel olarak paramparça olmuş olabilir, fakat Marx'ın varsayımlarının, analitik temalarının ve düşünce alışkanlıklarının çoğu Batı akademik dünyasında ve diğer yerlerde çok yaygındır.

Ekonomik yapının herşeyi belirlediği yoldaki kör fikir bilhassa zararlıdır. Bu görüşe göre, meselâ, özel mülkiyet hakkı sadece burjuva üretim ilişkilerine hizmet ettiği için vardır. Aynısı toplumda bulunabilecek her diğer hak ve sivil özgürlük için de söylenebilir. Bu hakların daha derin bir ahlâkî temeli olduğu fikri bir yanılsamadır. Ahlâkın kendisi bir yanılsamadır, o sadece egemen sınıfın silâhlarından biridir. (*Lukacs*'ın ifade ettiği gibi: "Komünist ahlâk günahkârca davranmayı en yüksek vazife hâline getirir... Bu, devrimin bizden talep ettiği en büyük fedakârlıktır.") İnsan (denilen varlık) değersizdir: Bizler onu bütünüyle reddetmedikçe, yalnızca "sistemin" kolayca aldatılan insanlarıyızdır.

Etik için geçerli olan, aynı şekilde, tarih, edebiyat, beşerî bilimlerin diğerleri ve sosyal disiplin için de geçerlidir. "Sabık Marksist", bunların hepsini, geleneksel olarak anlaşıldığı gibi, önyargısız entelektüel araştırma konuları olarak değil, sosyal kontrol tarzları olarak görür. Bir ressam, bir oyun yazarına, mimara veya felsefeciye ne yaptığını düşündüğünü sormayın. Çalışmalarına göz atmadan dahi onun gerçekte ne yapmakta olduğunu bilirsiniz: Egemen sınıfı desteklemek. Bu zihniyet, bütün Batı Avrupa'da ve özellikle üniversitelerin çeşitli (en fazla edebiyatta fakat sadece orada değil) bölümlerinde ve kampüslerde çok etkili olmuştur. Sonuç ise, devletin değil genç insanların nezih bir liberal eğitim sürecinde ulaşabileceği akıllıca konuşma ve görev fırsatlarının ortadan kaybolması olmuştur.

Marksist düşünce aynı zamanda ciddî bir biçimde ütöpisttir -bir diğer tesirli özellik. *Komünist Manifesto*, başlığına rağmen, hükümet için bir program değildi: İktidarı ele geçirmek veya, daha ziyade, iktidar birilerinin ellerine geçerken bilgiç bilgiç seyretmek için bir programdı. Yani, kapitalizmin dinamikleri ve kusurları üzerine bir yorumdu.

Manifestonun veya yazılarının hiçbir yerinde, Marx, geleceğine inandığı ve savunduğu komünizmin fiilen nasıl işleyeceğini tasvir etme zahmetine girmedi.

Marx'ın Aşağılık İnsanlar Teorisi

Marx bir defasında şunu yazdı: “Komünist toplumda, ki (bu toplumda) hiç kimse spesifik bir faaliyet sahasına sahip değildir... Toplum genel üretimi düzenler ve böylece benim, dilediğim gibi, bugün bir şey, yarın başka şey yapmamı, avcı, çoban veya edebiyat kritikçisi olmadan, sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam sığırları beslemek, akşam yemeğinden sonra (edebiyat) kritiği yapmakla meşgul olmamı mümkün kılar.” Sığırların sa-dece akşamları sağılmaktan veya insanların is-tedikleri gibi beslenmekten mutlu olup olma-yacağı Marx'ta daha uzun boylu ele alınmış olmasını dileyebileceğimiz çok sayıda sorular-dan biridir. Fakat bu karikatür Marx'ın ko-münizmin hâli hakkında söylediği şeylerin ta-mamıdır. Gerisi, Marx'ın kapitalizme atfederek kınadığı şeylerin mevcudiyetinden çıkarılmalıdır: Eşitsizlik, sömürü, yabancılaşma, özel mülkiyet ve diğerleri.

Günümüzün, kendilerini Marksist olarak veya başka türlü ilân etmiş olan globalleşme eleştiricilerinin aynı yolda ilerlemekte olması çarpıcıdır. Bu kimseler mevcut ekonomik düzene üzerinde çalışılmış bir alternatif sunmazlar. Onun yerine, gerçekte yaşanmamış, endüstri devrimi (çağı) öncesi bir altın çağ referans alarak, çevre problemlerinden, sosyal adâletsizlikten ve markalı spor giyimden arı

bir ütopya vaadederler. Bu alternatif istikbâl asla cismî bir biçim almaz veya tetkike açılmaz.

Ve anti-globalistler Marx'tan bunun yanında başka şeyler de tevarüs etmiştir. Kendiliğinden haklı öfkeye; sert, şiddetli söyleme; fiilî şiddete (öbür tarafın “şiddetine” cevap olarak) başvurma isteğine; büyük işletmelerin şeytan hâline getirilmesine; dünyanın sömürerler ve kurbanlar olarak ikiye ayrılmasına; parçalı mühendisliğin küçümsenmesine; aktivizm gayretine; demokratik süreçlere karşı sabırsızlığa; liberal “haklar” ve “özgürlükler”in küçümsenmesine, uzlaşmadan kuşku duyulmasına ve piyasa düzenini savunan argümanlarda riyakârlık (veya çocuksu saflık) olduğu (iddiasına) dikkat edin.

Anti-globalizm, isabetle, seküler bir din olarak tasvir edilmiştir. Marksizm de öyledir: Bir peygamberle tamamlanan bir amentü, kutsal metinler ve gizil bir cennet vaadi. Marx, iddia ettiği gibi bir bilim adamı değildi. O bir inanç kurdu; Marx'ın ilham kaynağı olduğu ekonomik ve politik sistemler ölmüştür veya ölmektedir. Fakat onun dini geniş bir dindir ve yaşamaya devam etmektedir.

*The Economist, “Marx After Communism”, December 21st, 2002.

Çeviren: Atilla Yayla

